

УДК 316.7

АКТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНИХ ДУХОВНИХ ПРАКТИК В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зубарев Олександр Сергійович – студент V курсу соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті звертається увага на східні духовні практики як феномен полікультурного українського суспільства. Обґрунтовуються теоретичний та практичний аспекти актуальності соціологічного дослідження східних духовних практик в українському суспільстві. Зокрема, акцентується увага на невідповідності традиційного поняттєвого апарату соціології релігії досліджуваному феномену. Пропонується обґрунтування доцільності вивчення східних духовних практик на макрорівні соціального. В якості теоретико-методологічної бази дослідження розглядається соціокультурний підхід і феноменологічна соціологія.

Ключові слова: східні духовні практики, полікультурність, релігійне життя, тілесна культура, життєвий світ особистості.

В статье обращается внимание на восточные духовные практики как феномен поликультурного украинского общества. Обосновываются теоретический и практический аспекты актуальности социологического исследования восточных духовных практик в украинском обществе. В частности, акцентируется внимание на несоответствии традиционного понятийного аппарата социологии религии исследуемому феномену. Предлагается обоснование целесообразности изучения восточных духовных практик на микроуровне социального. В качестве теоретико-методологической базы исследования рассматривается социокультурный подход и феноменологическая социология.

Ключевые слова: восточные духовные практики, поликультурность, религиозная жизнь, телесная культура, жизненный мир личности.

This article is devoted to east spiritual practices considered as a phenomenon of the cultural pluralism of the Ukrainian society. Theoretical and practical aspects of topicality of sociological approach to east spiritual practices are analyzed. In particular, the contradiction between the traditional concepts of the sociology of religion and the phenomenon under research is emphasized. This article suggests a justification for reasonability of analyzing spiritual practices on micro-level. The research is based upon sociocultural approach and phenomenological theory.

Keywords: east spiritual practices, multiculturalism, religious life, body culture, lifeworld of an individual.

В академічному соціологічному дискурсі все частіше звертається увага на необхідність розуміння сучасного українського суспільства як такого, що перебуває в ситуації зростаючої полікультурності, причиною і наслідком якої виступають соціокультурні зміни [1, с. 7]. Культурна неоднорідність стає суттєвою характеристикою сучасності, а відтак полікультурність слід розуміти не як виняток, а як норму життя суспільства, що завжди передбачає множинність культурних форм, способів репрезентації світу [2, с. 101]. Саме в такому соціокультурному контексті стає можливим існування й поширення східних духовних практик, які постають як культурні форми, що мають більшою або меншою мірою експліцитні інокультурні витоки, а саме зв'язки (у формі запозичення, наслідування тощо) з однією або декількома одразу релігійно-філософськими системами Сходу – індуїзмом, буддизмом і даосизмом (у термінології сходознавця Є. Торчинова [3] – релігії чистого досвіду), які, проте, суттєво відірвалися від них і утворюють в українському соціокультурному просторі самостійний феномен. Східні духовні практики пропонують як методи психофізичного розвитку людини, так і певний світогляд, бачення світу та місця людини в ньому. Передусім вони представлені різноманітними школами йоги, цигун, рейкі, які акцентують увагу на методах оздоровлення, але до їх числа ми відносимо й офіційно зареєстровані релігійні об'єднання (наприклад, Міжнародне товариство свідомості Крішні, Українське об'єднання буддистів школи Карма Каг'ю). Вочевидь, вивчення цього соціокультурного феномену має базуватися на тих напрацюваннях, які вже існують в соціології та інших гуманітарних дисциплінах.

Варто сказати, що східна культура не є звичною для соціологічних студій предметною сферою. Вивчення східної культури, східних релігій та релігійності, взаємовпливу Сходу та Заходу – при всій умовності цих понять – не виділилися в соціології в якості окремого напрямку досліджень або спеціальної соціологічної теорії. Проте важливі соціологічні, психологічні, культурологічні розробки даної проблематики ми знаходимо у творчості М. Вебера, Е. Фромма, К.-Г. Юнга, М. Еліаде.

Класик соціології М. Вебер вивчав східні релігії у рамках розпочатого ним порівняльно-історичного дослідження світових релігій. Для вченого важливим було прояснення ролі релігійних ідей у соціальні змінах. За способом ставлення до "світу", який і визначає цю роль, М. Вебер виділив три найзагальніші типи релігій: перший тип – це релігії пристосування до світу (конфуціанство, даосизм, релігії Китаю), другий тип – релігії втечі від світу (індуїзм, буддизм, релігії Індії), третій тип – релігії оволодіння світом (іудаїзм, християнство). Особливості східних релігій, на думку М. Вебера, стали завадою для індустріального розвитку Китаю та Індії [4, с. 158]. Втім, класифікація релігій М. Вебера виглядає сьогодні дещо застарілою.

Представник франкфуртської школи Е. Фромм, констатуючи зростаючий інтерес до дзен-буддизму, проводив паралелі між цим східним вченням і західним психоаналізом [5]. На думку вченого, сучасне суспільство знаходиться у стані духовної кризи, відбувається своєрідний регрес людства до примітивних форм релігії, що виявляється в поклонінні владі, насиллю, ідеям расової вищості тощо. Але ж щастя людини – у радості буття і такому існуванні, яке відповідає природі людської істоти. З точки зору мислителя, можливості перетворення людства і виходу з духовної кризи несуть, зокрема, гуманістичні релігії, до яких Е. Фромм відносив буддизм, даосизм, дзен-буддизм, раннє християнство, а також деякі філософські концепції.

Швейцарський психіатр, психолог, філософ К.-Г. Юнг, глибоке переосмислення ідей якого призвело до становлення проблемного поля культурного несвідомого в соціальних науках [6, с. 105], відомий також своїми роботами з психології східних релігій [7]. Підкреслюючи різочу відмінність Заходу та Сходу й критично ставлячись до самої можливості використання практики йоги європейцями [7, с. 46], К.-Г. Юнг надавав великого значення впливові Сходу, який виявляється в поширенні астрології, теософії, східних духовних практик. Однак джерело такого впливу знаходиться не лише в міжкультурному діалозі, але й у несвідомій творчості людської душі [8, с. 336].

Історик релігії, культуролог М. Еліаде відомий своїми фундаментальними дослідженнями містики та духовних практик Сходу. Вченому належить фундаментальна праця "Йога: свобода і безсмертя", в якій він розглядає йогичну традицію у зв'язку з тими проблемами, які були поставлені екзистенціальною філософією ХХ століття [9, с. 382].

Що стосується сучасних досліджень східної релігійності на теренах пострадянських держав, то в російській соціології переважає критичний та оціночний підхід. Використовуючи традиційний для релігієзнавства поняттєвий апарат, його реалізують такі дослідники, як Д. Кучерев [10], С. Філатов [11], О. Неронов [12]. Широко використовуються такі поняття, як "нові релігійні організації" (течії), "культ", "деструктивний культ". Східні вчення розглядаються як різновид нових релігійних організацій, отримуючи оцінку в тому числі у довідниках, виданих за протекцією Московського патріархату [13]. Дещо в іншому ракурсі, більш позитивно, сприймається, наприклад, тибетський буддизм як традиційна релігія Росії [14].

Серед українських дослідників феномен новітніх релігійних течій розглядають з точки зору релігієзнавства, наприклад, А. Ярчись, А. Васьків [15]. Соціологічні рефлексії ми знаходимо у Л. Рязанової, яка розглядає феномен "New Age" (релігії нового віку) як один з проявів трансформації релігійної свідомості в ситуації постмодерну [16].

Отже, **мета** даної статті полягає в обґрунтуванні актуальності соціологічного дослідження східних духовних практик та здійсненні певних методологічних уточнень для вивчення цього феномену.

Відтак теоретичний аспект актуальності соціологічного дослідження східних духовних практик полягає у невідповідності тих поняттєвих схем, які існують у сучасній соціології релігії, досліджуваному феномену. Адже використання таких понять, як "нові релігії", "нові релігійні організації" (течії), "релігії нового віку" попри їх начебто нейтральний зміст передбачає застосування однакових критеріїв до всіх тих різноманітних напрямів, течій та шкіл, які до них належать. Певною мірою дані поняття позбавлені чутливості до культурної специфіки і об'єднують наразі зовсім різні по суті феномени (наприклад, тоталітарні релігійні об'єднання й ліберальні психотерапевтичні гуртки, нехристиянські та східні вчення тощо). А отже, виникає необхідність вироблення адекватного поняттєвого апарату з урахуванням розуміння культурного різноманіття як норми для сучасних суспільств, що означає співіснування різних життєвих світів, наявності різних можливостей конструювання особистої тілесної культури.

Практичний аспект актуальності соціологічного дослідження східних духовних практик має декілька суттєвих складових.

По-перше, в умовах соціокультурних змін та полікультурного суспільства завжди виникає необхідність опису та розуміння нових для певного соціокультурного простору культурних форм, зокрема, в аспекті включення їх у життєвий світ особистості. І це – необхідна вимога до рефлексивності сучасної соціологічної науки [17]. Ми погоджуємося з Л. Бевзенко, яка вважає доречним в умовах соціокультурних трансформацій погляд на культуру як на процес смислопородження, в тому числі базових смислів, які стосуються місця людини у світі – природного, соціального, духовного [18, с. 67]. Виникнення нових смислів у культурі відбувається в умовах зустрічі та діалогу різних культурних форм. Таким чином, культурне розмаїття стає джерелом динаміки культури і, водночас, конструювання особистістю власного життєвого світу, відновлення його цілісності, знаходження смислу життя. У зв'язку з цим стає можливим звернення до нерациональних способів смислопородження, різноманітних міфологічних концептів тощо [19, с. 55]. До речі, один із типів соціальної міфології, на думку В. Бурлачука, пов'язаний з розповсюдженням нетрадиційних форм релігійності, нетрадиційної медицини, зростаючою цікавістю до містики [19, с. 56].

По-друге, актуальність дослідження східних духовних практик пов'язана зі змінами в релігійному житті останніх двадцяти років, які дістали назву "релігійного ренесансу". Останній супроводжувався інтенсивним збільшенням числа релігійних організацій, кількості священнослужителів, розвитком мережі духовних навчальних закладів, кількості періодичних видань на релігійну тематику і загальною плюралізацією релігійного життя [20, с. 7–12]. Водночас ряд сучасних дослідників вказують на зменшення ролі інституційних форм релігійності. В сучасному секуляризованому суспільстві приходять до занепаду традиційна церковна релігійність, людина створює свою особисту, "приватну" релігію, синкретично поєднуючи традиційне християнство з елементами інших релігійних традицій. Відтак релігійність набуває все більш світського характеру [21, с. 428]. Співзвучними цим виступають думки й О. Панкова, який відзначає в якості однієї з основних тенденцій сучасної релігійності збільшення кількості позаконфесійних віруючих. Релігійне життя не тільки стає приватною справою, але й набуває імітативного, ігрового характеру [22, с. 423]. Деякі з вказаних характеристик релігійності українців наведені М. Паращевіним, який звертається до результатів соціологічного дослідження, проведеного у рамках Програми міжнародного соціального дослідження (ISSP – International Social Survey Programme)¹ Так, станом на 2009 рік серед населення України частка релігійних становила 89,5%, при цьому 91,2% віруючих відносили себе до християн, у складі ж віруючих християн переважала частка саме "нецерковних" православних, що складала 47,9% від усіх християн [23, с. 18–22]. При цьому в релігійних поглядах християн фіксується цікавий еkleктизм. Так, про свою безумовну та часткову віру в реінкарнацію заявили 23% опитаних християн, у нірвану — 12,8% [23, с. 41].

Вочевидь, вказані тенденції зменшення ролі традиційної церковної релігійності, секуляризації, плюралізації та приватизації релігійного життя створюють сприятливий фон для поширення різноманітних духовних практик, в тому числі й східного походження.

По-третє, оскільки східні духовні практики переважно є тілесно орієнтованими, то їх вивчення актуалізується в зв'язку з рефлексією змін, які відбуваються у тілесній культурі в умовах становлення полікультурного українського суспільства. Варто сказати, що проблематика тіла як єдності природного та соціокультурного все частіше підіймається в сучасній соціології. Цьому підтвердженням виступають роботи ряду вчених – І. Ковалеви, Ю. Сороки, В. Бурлачука, В. Лукашука, тематичні статті в словниках, розділи в підручниках із загальної соціології.

І. Ковальова зауважує, що проблема тіла виникає, коли соціологія звертається до індивіда, особистості, людини. Підвищення інтересу до проблематики тіла у наш час пов'язане з розвитком ідей неklasичної соціології, де центральною ланкою виступає людиноцентризм буття. На думку дослідниці, реальна людина не повинна випадати з поля зору соціологів [23, с. 123].

Як пише В. Бурлачук, проблема тіла й тілесності була вперше сформульована в посткласичній філософії на противагу поняттю трансцендентального суб'єкта для того, щоб побудувати концептуальну модель для аналізу таких понять, як любов, сексуальність, афект, смерть та ін. [24, с. 37]. Автор, звертаючись до інтелектуальної спадщини М. Фуко, простежує модифікації тіла та різні форми його присвоєння владою. В. Бурлачук виділяє три образи тіла, які відповідають певним віхам історії влади: "дезінтегроване", "дисциплінарне" та "еротизоване" тіло. На думку дослідника, сьогодні створюється ідеал стерильного або еротизованого тіла, позбавленого фізіологічних функцій: тіло стає споживаючим, чуттєво-переживаючим, десуб'єктивним [24, с. 40].

¹ Польове дослідження за модулем "Релігія" здійснив Київський міжнародний інститут соціології (КМІС): за випадковою вибіркою було опитано 2036 респондентів, що за демографічними, освітніми та регіональними ознаками репрезентують доросле населення старше 18 років, яке постійно проживає на території України.

На думку В. Лукашука, зростаючий інтерес до проблем тілесного буття людини обумовлений низкою причин: загостренням проблем здоров'я, підвищенням цінностей індивідуальності в сучасному світі, підвищенням значимості проблем сексуальної поведінки і сексуальної культури, розвитком феміністського руху, що загострив проблему тіла та його експлуатації, проблемами біоетики, набуттям тілом в умовах сучасної цивілізації особливого змісту носія символічної цінності, підвищенням значимості в умовах суспільства споживання питань іміджу та позиціонування себе іншим [25, с. 129]. "Соціокультурний аналіз людської тілесності, – пише автор, – ставить питання про можливі та реальні ціннісні орієнтири особистості, різних соціальних груп і суспільства в цілому стосовно тілесного буття людини" [25, с.132]. Розглядаючи тілесність як об'єкт вивчення соціології спорту [26], В. Лукашук розвиває такі поняття, як "соматична культура", "соматична культура особистості", "соціокультурне тіло".

Звертання до тілесності актуалізує проблематику природного в людині, здоров'я, сексуальності, смерті, а відтак східних духовних практик як культурно заданих способів означення тіла, тілесних проявів, оздоровлення та удосконалення, які, у термінах В. Лукашука, є елементами соматичної культури суспільства, а в інтеріоризованій формі – соматичної культури особистості.

Отже, погляд на культуру як джерело відновлення особистістю втраченої цілісності життєвого світу, зміщення релігійності у приватну сферу, що уможливило еkleктизм релігійних поглядів і практик, поява нових маловивчених способів конструювання особистої тілесної культури – все це, з нашої точки зору, актуалізує розкриття феномену східних духовних практик на макрорівні соціологічного аналізу як частини життєвого світу особистості, а отже – як феномену, безпосередньо вплетеного у щоденне тілесне життя особистості, і, значить, невіддільного від тілесності як способу практичної участі людей у світі та його осягнення [27, с. 478].

Задум розкриття феномену східних духовних практик як частини життєвого світу особистості в умовах соціокультурних змін можливо реалізувати, на наш погляд, спираючись на засадничі принципи та категорії соціокультурного підходу, які були сформовані у працях Л. Іоніна, Ю. Сороки, Л. Малес. Так, концепт культурної форми та поняття репрезентативної культури дозволяють осягнути досліджуваний феномен у його культурній специфіці в умовах соціокультурних змін. В той же час звернення до феноменологічного концепту життєвого світу дає можливість розкрити феномен східних духовних практик на рівні особистісного буття, яке проте не є ізольованим від процесів, які відбуваються в соціокультурному світі, але чутливе до них. Тут, у нагоді стають роботи класиків феноменології Е. Гуссерля, А. Шюца, П. Бергера і Т. Лукмана, а в аспекті дослідження особистості в умовах соціальних трансформацій – роботи О. Злобіної. При цьому така особливість соціокультурного підходу, як міждисциплінарність, робить можливим звернення до сходинства, а саме до робіт С. Торчинова, В. Малявіна, Т. Григор'євої, психології медитації К.-Г. Юнга. Такі дисциплінарні трансгресії бажані, а в чомусь і необхідні, для повноти сприйняття феномену східних духовних практик у соціокультурній перспективі.

Таким чином, актуальність соціологічного дослідження східних духовних практик має як теоретичну, так і практичну сторони. В якості теоретичного аспекту актуальності ми розуміємо необхідність розробки адекватного досліджуваному феномену поняттєвого апарату. Практичний аспект актуальності, у нашому баченні, по-перше, полягає в необхідності рефлексії процесів смислопородження, які відбуваються в соціокультурному світі, по-друге, впливає з суттєвих змін у релігійному житті й, по-третє, змін у тілесній культурі. З нашої точки зору, дослідження феномену східних духовних практик має відбуватися на мікрорівні соціологічного аналізу, а саме здійснюватися через вивчення його місця й ролі в життєвому світі особистості. Методологічним підґрунтям дослідження може виступати соціокультурний підхід і феноменологічна соціологія.

Література:

1. Малес Л. Вивчаючи тексти культури: соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології : монографія / Л. Малес. – К. : КІС, 2011. – 325 с.
2. Сорока Ю.Г. Проблеми соціологічної інтерпретації полікультурного суспільства (на прикладі концепту полістилістичної культури) / Ю.Г. Сорока // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. – Випуск 17. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 98–101 с.
3. Торчинов Е.А. Религии мира: Опыт запредельного: Психотехника и трансперсональные состояния / Е.А. Торчинов. – СПб.: Центр "Петербургское Востоковедение", 1998. – 384 с. (Orientalia).
4. Гараджа В.И. Социология религии: учеб. пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей – 3-е изд., перераб. и доп. / В.И. Гараджа. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 348 с. – (Классический университетский учебник).
5. Фромм Э. Кризис психоанализа. Дзен-буддизм и психоанализ / Э. Фромм. – Под ред. П.С. Гуревича, перевод с англ. Э.А. Гроссмана, М.: Айрис-пресс, 2004.

Розділ 1. Теоретико-методологічні проблеми соціології

6. Сорока Ю.Г. Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия.: Монография. / Ю.Г. Сорока. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010. – 336 с.
7. Юнг К.-Г. О психологии восточных религий и философий / К.-Г. Юнг. – М.: Медиум, 1994. – 132 с.
8. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени / К.-Г. Юнг. – СПб.: Питер, 2002. – 352с. – (Серия "Психология-классика").
9. Культурология. XX век. Энциклопедия / [гл. ред. и автор проекта С.Я. Левит]. – Т.2., М-Я. – СПб.: Университетская книга: 000 "Алетейя", 1998. – 446 с.
10. Курачев Д.Г. Самосознание молодых приверженцев культа кришнаитов / Д. Г. Курачев // Социологические исследования. – 2010. – № 9. – С. 99-107.
11. Филатов С. Новые религиозные движения – угроза или норма жизни? / С. Филатов // Религия и общество: Очерки религиозной жизни современной России / Отв. ред. и сост. С.Б. Филатов. – М.; СПб.: Летний сад, 2002. – С. 401–449.
12. Неронов А.В. Социологические исследования нетрадиционной религиозности / А.В. Неронов // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2009. — Т. 12.-№ 1. — С. 187-196.
13. Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера: справочник / Миссионерский отдел Московского Патриархата Русской Православной Церкви. – Ростов-на-Дону, 1998. – 460 с.
14. Пореш В. Русский буддизм – как это возможно? / В. Пореш // Религия и общество: Очерки религиозной жизни современной России / Отв. ред. и сост. С.Б. Филатов. – М.; СПб.: Летний сад, 2002. – С. 383–399.
15. Ярчись А.В. Релігієзнавство: навч. посіб. / А.В. Ярчись, А.Ю. Васьків. – 2-е вид., стер. – К.:Знання, 2011. – 423 с.
16. Рязанова Л. "Нью-эйдж" – религиозное сознание в ситуации постмодерна / Л. Рязанова // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. Випуск 5. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 422-437.
17. Соболевська М.О. Рефлексивність як критерій сучасності соціологічної теорії / М.О. Соболевська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 18–22.
18. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества /Л. Бевзенко –К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 144 с.
19. Бурлачук В.Ф. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира / В.Ф. Бурлачук. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 266 с.
20. Парашевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Парашевін. – За ред. С. Макеєва. Передне слово О. Іващенко. — К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. — 68 с.
21. Шкребец С.М. Факторы религиозной толерантности современного украинского общества / С.М. Шкребец // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць.– Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 427–431.
22. Панков А.А. Современная религиозность: между институционализмом и диффузностью / А. А. Панков // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 422 – 426.
23. Ковалева И.Д. К вопросу о "социологии тела" в историко-социологической перспективе / И. Д. Ковалева // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2003. – С. 122–125.
24. Бурлачук В.Ф. Образы тела и стратегии власти / В.Ф. Бурлачук // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – С. 37 – 40.
25. Лукашук В.И. Социокультурный анализ человеческой телесности в сфере физической культуры и спорта / В.И. Лукашук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2008. – № 795. – С. 129–133.
26. Лукашук В.І. Тілесність як об'єкт вивчення соціології спорту / В.І. Лукашук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2005. – № 652. – С. 96–100.
27. Аберкромби Н. Социологический словарь: Пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер; под ред. С.А. Ерофеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2004. – 620 с.